

признаються, що – бісове...). Горобенко зненацька подумав: “А ось коли б написали по-українському – цього б не було, хай би й ринва розірвала” [1]. Таким чином навіть на словесному рівні більшовицьке показується як негармонійне, потворне. Традиційне українське тут протиставляється йому як довершене, питоме.

Найвищий рівень реалізації потворного у “Смерті” показано при аналізі падіння душі Костя Горобенка. Так, на початку твору він згадує про свій героїчний душевний стан, який асоціюється з прекрасним періодом, коли хлопець був українським націоналістом, мав друзів, кохану. Тепер йому треба від цього позбутися, на символічному рівні знищити людину в собі, стати потворою. Для цієї мети Кость використовує партійну агітацію, намагається максимально відсторонитися від тих речей, які нагадують йому про старі часи. В спогадах про родичів він клеймить їх: “Я ненавиджу його за те, що він був мій батько, і вдячний йому, що його тепер нема” [1]. Кохану Надійку він змушений подумки називати не нареченою, а “безпартійною сволоччю”.

Розуміють потворну природу партії й інші представники громади: “Старому хотілось зробити якусь словесну підготовку, розм’якшити шкіряне серце комуніста, показати йому всі дірки свого убозтва, довести йому, що він тепер уже не купець, а такий самий пролетарій, як і всі” [1]. Таким чином купець підбирає код, за яким сам Горобенко міг би залучити його до партії. Щодо самого Костя старий зауважує, що зовсім недавно він був тихим гімназистом. Так він протиставляє нормальний стан героя, його найкращі роки розбалансованому стану перетворення на потвору.

Таким чином через категорію потворного в поданому творі показано трансформацію людини в “біса”. Така трансформація проходить закономірно: чим більше людина відмовляється від духовних орієнтирів, заперечує прекрасне в своєму житті, відмовляється від базових цінностей, тим швидше перетворюється на потвору.

Категорія потворного в цілому є продуктивною для аналізу концепту “бісовщини” в творах української літератури. Відтак, вона може бути використана для подальших досліджень.

### **Література**

1. Антоненко-Давидович Б. Д. Смерть. Твори: в 2-х т. Київ: Рад. Письменник, 1991. Т 1. С. 220–338. URL: <http://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=5>.
2. Аскольдов-Алексеев С.А. Концепт и слово. Русская словесность: от теории словесности к структуре текста: антология. Москва, 1997. С. 267–268.
3. Бердяев Н. А. Истоки и смысл русского коммунизма. URL: <http://www.vehi.net/berdyaev/istoki/>.
4. Долгенко А.Н. Русский декаданс как социокультурный и литературный феномен. Русский язык за рубежом. 2007. № 2. URL: <http://www.russianedu.ru/magazine/archive/viewnumber/2007/2.html>.

**Горбач Н. В.,**  
кандидат філологічних наук,  
Запорізький національний університет

### **ЕССЕ НОМО: ГРАНІ ТАЛАНТУ І ТРАГІЗМ ДОЛІ В ТВОРІ “АПТЕ. НЕЗАКІНЧЕНА ПОВІСТЬ” П. ГЛУХОВСЬКОГО Й М. КОВАЛЬСЬКОГО**

Тема Голокосту як свідчення травматичного досвіду Другої світової війни залишилася практично не відрефлексованою українською літературою 1940–50-х рр., що було зумовлено як специфікою літературного процесу України, так і особливостями

міжнародних відносин цього періоду. Симптоматично, що зразком розробки теми Голокосту цього часу стала повість “Еті” (1945) О. Дучимінської – представниці Західної України, яка виробила власні традиції полікультурного діалогу. Зрушення в суспільно-політичному житті України 1960-х рр. змінили й ставлення українських письменників до раніше негласно табуованої теми Голокосту. У повістях Т. Мигалю, В. Дарди, Б. Харчука, А. Дімарова вона засвідчує зміну тональності єврейських мотивів. Якісно новий образ україно-єврейського діалогу став реакцією на зміни в суспільстві 1990-х рр. Позбавлене ідеологічного тиску, воно і в розробці теми Голокосту, виходило із суто гуманістичних міркувань. Повісті О. Деко, Р. Плотнікової, М. Машенка, М. Матіос, романи Р. Іванчука, О. Забужко, Л. Денисенко, К. Бабкіної, Ю. Винничука, Т. Пахомової попри їх жанрово-стильову різномірність становлять єдиний емоційно-ідеологічний комплекс, вільний від стереотипів попередніх років.

Невід’ємною складовою процесу формування “новітньої культури відповідальної та діалогічної міжсусідської пам’яті” [3, 147] бачиться і включення художнього досвіду перекладного письменства, пов’язаного з Україною. Коло творів передусім може включати різножанровий доробок українських письменників, написаний іншими мовами (наприклад, Й. Бурга – ідишомовного письменника, який жив і працював у Чернівцях), вихідців з України, утворах яких наша країна стає простором художньої дії (А. Апельфельда – ізраїльського письменника, уродженця Чернівців; І. Фінк – ізраїльсько-польської письменниці, яка народилася на Тернопільщині; К. Хігер, місцем народження якої є Львів), чи представників покоління постпам’яті, особисто, як К. Петровська, або родинним корінням, як Ф. Сендс, пов’язаних з Україною. До цього художнього дискурсу належить і твір П. Глуховської М. Ковальського “Апте. Незакінчена повість”, що був підготовлений і виданий друком 2017 р. намаганнями Українського інституту вивчення Голокосту “Ткума”. Попри те, що аналізована повість, як і деякі названі вище твори, не позбавлена певних негативних національних гетеростереотипів і упередженостей у тлумаченні перебігу Другої світової війни, вона “проливає деяке світло на український вимір травматичної пам’яті того періоду, який, без огляду на вигідну польським авторам точку зору, варто відчитати і зрозуміти” [4].

Приводом до постановня твору стали віднайдені 2009 р. в містечку Величка поблизу Кракова малюнки єврейського юнака Ришарда Апте. Місцем їхнього зберігання стало горище в будинку польської родини П’ясецьких, яка надала притулок Ришарду та його батькам у 1941 р. Зошит із малюнками, публікації творів молодого Апте в періодиці, спогади його сучасників, яким вдалося вціліти, авторські вигадка й домисел творять документально-художнє полотно твору.

Голокост як масштабна гуманітарна катастрофа ХХ ст., якою він і постає у творі, у випадку з долею творчої особистості прочитується і як непоправна культурна втрата. Запропонована тут точка зору на долю творчої людини, що приречена тоталітарними режимами на деформацію буттєвої й творчої свідомості, – один із можливих аспектів аналізу твору. Певною мірою він запрограмований передмовою перекладача твору Є. Врадія, в якій вихідною точкою професійної реалізації відомих особистостей – дипломата і правника А. Д. Ротфельда, вченого й публіциста Ш. Редліха, кінорежисера Р. Поланського – є історія їхнього порятунку в дитинстві від молоху Голокосту. Доля головного героя позбавлена, на жаль, такого щасливого повороту.

Ришард Апте вперше постає перед читачем у передвоєнному Кракові. Попри свій юний вік – йому на той час має бути близько п’ятнадцяти років – юнак наділений численними талантами. Вихований у родині з мистецькими уподобаннями, Ришард, крім польської й івриту, володіє кількома іноземними мовами, якими читає й декламує твори, сам робить успішні проби перав літературі й графіці, блискуче грає на фортепіано. Хлопець по праву вважається *primus inter pares* літньої краківської гімназії, єдиної серед

навчальних закладів, завершення якої гарантує вступ без іспитів до будь-якого польського або Єврейського університетів Єрусалимі. Переїзд родини до радянського Львова, атмосфера доносів і задавнених національних образ посилюють передчування катастрофи у творі. Серія снів, у яких “роздягнені догола люди йдуть самі собою до темного льоху, як білі хробаки” [2, 36–37] звучить передвіщенням людських жертв. Німецька окупація перериває спроби Ришарда бути корисним новій батьківщині і змушує шукати порятунку в гетто Велички. Три сюжети про святого Себастьяна, з яким юнак асоціює себе, – самотній Себастьяну молодості з зошитом у руках, Себастьян перед німецькою військовою комісією й мученицька смерть святого, – стають метафорою його власної долі й участі цілого покоління митців, яке так і не відбулося.

У додатках до повісті, де вміщені літературні й графічні спроби Ришарда Апте, є й малюнок “Ессе homo”, виконаний у 1941 році без зазначення точної дати. Це час, коли місцем перебування родини Апте є Львів – радянський або вже й окупований Німеччиною. В історії живопису під назвою “Ессе homo” – “Оце людина” – витворилася іконографічна традиція зображення Ісуса Христа, яка входить до циклу Страстей Господніх. Успадкований образотворчим мистецтвом тип зображення перейняв і атрибутику страждань – терновий вінець, багрянницю, рани від бичування тощо. Малюнок Ришарда Апте немає нічого спільного з цією традицією, на ньому портрет знеможеного, виснаженого чоловіка (який може бути як живим, так і мертвим) із заплющеними очима й стиснутими губами. Його профанний образ і смиренна безмовність, приреченість спонукають співвідносити його не так із біблійним контекстом, як з історичними подіями 1940-х рр. У повісті є рядки, які хоч і стосуються іншого, теж намальованого 1941 р., твору молодого художника, але точно відображають і настроєвість цього малюнка Ришарда Апте: “він ще міг не знати про Аушвіц, але якимось чином його передчував” [2, 9]. Тож підпис “Ессе homo” апелює скоріше до переносного значення цього вислову і закликає до співчуття людині як такій, людині, котра, як і сам Ришард Апте, опинилася в безвиході й заслуговує на чуйне ставлення до своїх страждань.

За словами Б. Шацької, польської дослідниці колективної пам’яті, минуле є для поляків однією з больових точок у сприйнятті Другої світової війни: “впровадили окупаційну долю євреїв до польської пам’яті про війну” [5, 169]. Результатом цих зрушень у колективній пам’яті стає сприйняття подій війни як наднаціонального досвіду, що “для усіх однаково болісний, хоча й по-різному пережитий різними національними групами” [5, 158]. Думається, що твір “Апте. Незакінчена повість” прислужиться розширенню пам’яті про війну і в Україні, що сьогодні є особливо важливим у контексті загальносвітових тенденцій пошуку порозуміння, з точки зору усвідомлення власної відповідальності за діалог культур, недопущення повторення трагічних сторінок історії XX ст., однією з яких став Голокост.

### **Література**

1. Врадій Є. Передмова від перекладача / Глуховський П., Ковальський М. Апте. Незакінчена повість. Дніпро: Український інститут вивчення Голокосту “Ткума”; ПП “Ліра ЛТД”, 2017. С. 3–5.
2. Глуховський П., Ковальський М. Апте. Незакінчена повість. Дніпро: Український інститут вивчення Голокосту “Ткума”; ПП “Ліра ЛТД”, 2017. 140 с.
3. Киридон А. Гетеротопії пам’яті: теоретико-методологічні проблеми студій пам’яті. Київ: Ніка-Центр, 2016. 320 с.
4. Пухонська О. Закінчена повість життя, що не відбулося. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/novi-knizhki/2419>.
5. Шацька Б. Минуле – пам’ять – міт. Чернівці: Книги – XXI, 2011. 248 с.